

INNERE FRONT

Militärassistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918.

(Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1974. I—II. k., 840 o.)

Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása történetének kutatása egyre nagyobb intenzitással folyik az egyetemes történettudományban. Az elmúlt évek kutatási eredményei már eddig is jelentős publikációkban kerültek az olvasók elé. Mégis nyugodtan elmondható, hogy az egykori Habsburg-birodalom szétesésének processzusa még napjainkban is sok részletében kevésbé ismert, vagy a már köztudatba átment kutatási eredmények a szakmai viták keresztüzében állanak.

A Habsburg-állam felbomlásának kutatásában a polgári történettudomány nagy hagyományokkal rendelkezik. A kutatómunka azonban a marxista történettudományban is egyre inkább elmélyül. Különösen áll ez a volt utód-államok, ma szocialista országok, történettudományára és nem utolsósorban a szovjet történettudományra. A marxista kutatások kétségkívül legmaradandóbb érdeme, hogy — Európa egyik legrégebbi, s egyben legtöbb ellentéttel terhes reakciós állama pusztulásának okait keresve — megsemmisítették a két világháború között született „tördülés és hábtámadás” legendáját, s velük kapcsolatosan azokat a tendenciózus „tudományos nézeteket”, amelyek a dunai monarchia felbomlását „néhány hazaáruló, bolsevista és nacionalista felforgató” bűnös üzemének tulajdonították azokkal a háttországi csapatokkal együtt, amelyek a „megtévesztő propaganda hatására segítettek a rend és nyugalom felborításában”. A marxista történettudomány mindeme megállapításokkal együtt a korábban és csak a legutóbbi időkben feltárt levéltári anyagok, valamint a volumenében is hallatlanul nagy nemzetközi szakirodalom elmélyült tanulmányozása alapján egyértelműen arra a megalapozott tudományos eredményre jutott, hogy az

Osztrák—Magyar Monarchia államrendszere azért semmisült meg, mert belső és külső ellentmondásai az imperialista világháború menetében és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom termékenyítő hatására a végletekig kiéleződtek, s létrehozták azt az objektív forradalmi helyzetet, amely 1918 őszi forradalmakba csapott át, s amely forradalmak, a katonai vereség nyomán adódó lehetőségekkel élve, elpusztították az államot, romjain létrehozták a burzsoá-demokratikus utódállamokat.

Ma már a polgári történettudomány is túljutott a bűnbakkeresés különböző változatain. Sőt az utóbbi években számos olyan művet produkált a Habsburg birodalom felbomlásáról, amelyek figyelemreméltóak és a szétesés processzusról alkotott képünket jelentősen gazdagítják — ha mondanivalóikban vitathatók is. A legújabb kutatások eredményeinek nemzetközi fórumon történt kifejtése az 1968. október végi bécsi történészkonferencián következett be először, amelyen több, mint 30 ország polgári és marxista történészei vettek részt. A konferencia főreferátumát a Prof. R. Plaschka által vezetett „Österreichisches Ost- und Südost-Europa Institut” tárggyal kapcsolatos kutatási eredményei képezték. A konferencia (amely ugyanekkor a marxista és polgári történettudomány álláspontjai közötti különbséget sok tekintetben aláhúzza) nem kis szerepet játszott abban, hogy az említett intézet kutatásai egy nagy lélegzetű monográfiában napvilágot lássanak. Ez a mű, R. Plaschka—H. Haselsteiner és A. Suppan közös alkotása, címe: „*Hátsó front. Karhatalom, ellenállás és összeomlás a Dunamenti Monarchiában 1918-ban.*”

A szerzői hármás évekig tartó, elmélyült levéltári kutatásokra alapozta művét. Kutatómunkájuk során eljutottak a

zágrábi, brünni, budapesti, kotori, krakkói, ljubljanai, prágai, pozsonyi, szarajevói és zadari levéltárakba, miközben nagy gondot fordítottak a bécsi Kriegsarchiv és a Haus-Hof und Saatsarchiv levéltári állagának igen alapos feldolgozására. Munkásságuk alaposságát bizonyítja a számba jöhető szakirodalom (polgári és marxista egyaránt) feltérképezése, majd áttanulmányozása. Kutató tekintetük ugyanakkor átfogta a mű tárgyával kapcsolatos tudományos igényű tanulmányokat, cikkeket, memoárokat is, még ha azok egy része nem is látott napvilágot.

A mű tárgya a Monarchia szétesésében rendkívüli fontossággal bíró hátsó front, a hátsó ország 1918-as, tehát a háború utolsó évében játszott szerepe, melynek szereplői a „polgári” tömegek, szervek, hatóságokon kívül az itt állomásozó, s nem egy esetben az „állam elpusztítására törő belső erők”, az egyre forradalmasodó tömegek féken tartására, tehát voltaképpen az állam megmentése céljából bevetett katonai alakulatok. A mű egésze az utóbbiakra helyezi a vizsgálat súlyát, amelyek önkéntelen következménye, hogy a hátsó országai dolgozó tömegek monarchiaellenes és békemozgalmi korrelatív funkciót nyernek, csakúgy mint a front-alakulatok belső fejlődése a Monarchia általános katonai helyzetének alakulásával együtt.

Az osztrák—magyar állam és hadseregvezetés 1918-cal kezdődően mind fontosabb szerepet szánt azoknak a katonai alakulatoknak, amelyek karhatalmi szolgálatot láttak el a hátsó országban. Ha eddig a különböző állambiztonsági szervek alárendeltjeiként használták fel őket, önállóságuk fokozatosan előtérbe került. Felhasználásuk jogi alapját a 19. sz. elejéig visszamenő katonai büntető törvénykönyv rendelkezései tették lehetővé, amelyek részletekbe menően megszabták a karhatalmi alakulatok önálló alkalmazását a „belső rend és nyugalom” fenntartása érdekében. Természetes, hogy a Habsburg-monarchiában karhatalmi alakulatok felhasználására elsősorban válságos periódusokban, időszakokban került sor, amikor a

szokványos rendfenntartó erők (rendőrség, csendőrség) már elégteleneknek bizonyultak. Ilyen válságperiódusok a Habsburg-állam történetében bőven adódtak. A legsúlyosabb válságidőszaknak az imperialista háború utolsó éve ígérkezett: a több mint négy éve tartó háború szenvedéseibe belefáradt tömegek fokozódó monarchiaellenes és békeharca, az 1917. évi oroszországi két forradalomtól, mindenekelőtt az októberi szocialista forradalomtól még inkább megtermékenyülve, a polgári demokratikus (nemzeti) forradalmak lehetőségét érlelte, amely győzelmük esetén könnyen szocialista forradalomba nőhetett át.

A folyamat feltartóztatásának hathatós (bár nem egyetlen) eszközét a karhatalmi alakulatokban látták, amelyek a hadsereg 1917 második felében végrehajtott átszervezése kapcsán létszámukban jelentősen megnövekedtek és a Monarchia legveszélyesebbnek tűnő gócaiban helyezkedtek el. A karhatalmi alakulatok diszlokációja régi Habsburg elvek szerint történt: a szláv lakosságú területeken (Csehország, Galícia, délszláv területek) többségükben magyar és osztrák, a magyar vagy osztrák lakosságú országrészekben szláv nemzetiségű karhatalmi alakulatok látták el a rend és a nyugalom fenntartásának feladatát, továbbá a háború továbbfolytatásához szükséges anyagi eszközök egy részének (elsősorban élelem és takarmány) kényszer útján való előteremtését (rekvirálások).

Az 1918-as esztendő első nagy próbatételét a januári nagy sztrájk jelentette a karhatalmi alakulatok számára, amely „Triesztől Krakkóig, Linztől Temesvárig” a Monarchia létét borotvaélre helyezte. Mint ismeretes, a szociáldemokrácia aktív közreműködésével, a nagy sztrájkot leszerelték. De az már kevésbé ismert, hogy a sztrájk abbahagyásában a karhatalmi alakulatok bevetése döntő szerepet játszott. A munkásosztály nagy megmozdulását követő nemzetiségi (nemzeti) mozgalmak február—márciusi időszakában pedig a karhatalmi alakulatok brutális felhasználása már helyi vérfürdőket eredmé-

nyezett, amelyek a hátsországi alakulatok eddig valósnak vélt egységét szét-törték, s a hadsereg mögöttes részeit gyakorlatilag egymással szembe állították. A hadsereg szétszakadási folyamatát a februári cattarói s egyéb hátsországi katonai felkelések és lázadások csak siettetették, annál is inkább, mivel a forradalmi katonai mozgalmak részben a hátsországi tömegmozgalmak talajából nőttek ki, s jelszavaik, céljaik az utóbbiakéval megegyeztek.

A január—márciusi válságperiódus a hadsereg-főparancsnokságot, de különösen az osztrák és magyar honvédelmi minisztériumokat arra ösztönözte, hogy a karhatalmi alakulatok létszámát a Monarchia mindkét országában megemeljék. Az adott állomány felduzzasztására elsősorban a hátsországi póttettek jöhettek számításba. Ennek feltétele azonban az volt, hogy a póttettek legegységéből politikailag megbízható és a karhatalmi szolgálat speciális követelményeinek megfelelő csapatokat képezzenek ki. 1918 említett hónapjaiban a póttetteknel mintegy 36 200 főnyi gyaloglóság, 10 000 főnyi lovasság, kereken 46 000 fő rendelkezett olyan kiképzéssel, amelynek alapján karhatalmi bevetésre alkalmas volt. Ehhez számítottak még 22 000 közös hadseregbeli, 8000 osztrák Landwehr- és m. kir. honvéd géppuskást, összesen tehát mintegy 30 000 főt. (A póttettek élelmezési létszáma a jelzett időben: 30 909 tiszt és 818 797 fő legénység.) A felhasználhatóság (elsősorban politikai megbízhatóság) szempontjait figyelembe véve a hadsereg-főparancsnokság a több mint 70 000 főnyi állományból 48 000—52 000 főt tartott alkalmasnak.

Sajátságosan és az állam- és hadseregvezetésre jellemző módon a kérdéses állomány elosztása a Monarchia területén egyenlőtlen képet mutatott: a karhatalmi alakulatok legnagyobb számával Budapesten és környékén voltak találhatóak, a zágrábi, szarajevói, mosztári és insbrucki katonai parancsnokságok körzetében viszont csekély létszámban.

A kiélezett belső helyzet a karhatalmi alakulatok létszámának további

emelését és diszlokációjának korrekcióját sürgette. A hadsereg-főparancsnokság ekkor a frontalakulatokhoz nyúlt: február hónaptól kezdve egyre több arcvonalbeli csapatot vontak vissza a hátsországba. Számuk április elejére elérte a 7 gyaloghadosztályt, mintegy 140—150 000 főt. A meglévő karhatalmi alakulatok és a póttettek ilyen szolgálatra igénybe vett állományaival együtt 1918 áprilisától legalább 200 000 főnyi katonaság tartotta sakkban a hátsországot s igyekezett biztosítani a hadüzemi termelés folytonosságát, a front-hadsereg élelemmel, ruházattal, takarmánnyal, szénnel s egyébvel való ellátását, közelebbről a tervezett piavei offenzíva szükségleteinek kielégítését.

Az említett katonai erő 1918 áprilisától valóssággal rázúdult a hátsországra: jelentős részei főleg Magyarországon rekviráltak, egyéb egységei — szerte a Monarchiában — a nagyvárosok, ipari üzemek munkásait tartották féken. A karhatalmi alakulatokként imigyen felhasznált csapatok tevékenysége példátlan felháborodást váltott ki a Monarchia elgyötört népeinél. A felháborodás elérte a magyar parlamentet és az osztrák Reichsratot is. A következmények nemcsak a polgári lakosság monarchia- és háborúellenes harca fokozódásában jelentkeztek, hanem az egyéb hátsországi alakulatok nyílt megmozdulásaiban is, amelyek 1918 május—augusztusában érték el csúcspontjukat.

A szóban forgó mű ennek a kérdés-komplexumnak bő teret szentel. A katonai mozgalmak leírása nem nélkülözi a tárgyilagos ítéletet sem, habár az olvasónak bizonyos hiányérzete támad. Ez a hiányérzet főleg abból fakad, hogy a hátsországi és frontcsapatok körében 1917 novemberében megindult forradalmi erjedés — amely előbb a keleti arcvonal csapatait érte el, majd átterjedt a mögöttes területek hátsországra is — a műben kevésbé érzékelhető, noha itt arról van szó, hogy az említett csapatok személyi állományának igen jelentős része a polgári demokratikus és szocialista forradalmi eszmékkel telítődött. Ezt a telítődést elősegítette az oroszországi egykori osztrák—magyar hadifog-

lyok hazatérő tízezeinek forradalmi agitációja, amelyet a hadsereg-főparancsnokság sem a politikai szűrőlégekkel, sem a rendkívül szigorú büntetések alkalmazásával, sem az Ellenséges Propaganda Elhárító Szolgálat felállításával megakadályozni nem tudott.

E tény kétségtelen bizonyítéka a póttest-alakulatokhoz újból bevonultatott hazatérők már említett sorozatos lázadásai és felkelései, nem különben e forradalmi mozgalmak átmeneti vérbefojtása után kibontakozó bomlási folyamat, amely előbb a hátszágai alakulatokat, majd 1918 nyarától kezdve a frontalakulatokat is érintette. Ez utóbbi olyan méretűvé vált, hogy a hadsereg-főparancsnokság 1918 október elejéig több százezer, a hátszágban kóborló, vagy fegyveres ellenállásba bocsátkozó szökevényrel számolt.

A hazatérők problémájával legyen szabad kissé bővebben foglalkoznunk. A mű részletesen ábrázolja a hazatérők megszűrésével kapcsolatos intézkedéseket, amelyek rendszerét a hadsereg-főparancsnokság 1918 áprilisára alakította ki. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az intézkedések lényege, legfontosabb része az úgynevezett „politikai szűrővizsgálat” volt, amely az „állam- és társadalomellenes”, „bolsevik fertőzőttőségű elemek”, „bolsevista felforgatók”, „nacionalista ügynökök” felfedésére és ártalmatlanná tételére irányult. A Szerzők figyelmét elkerülték a táborokat sorozatosan inspicáló Pentz Béla vk. alezredesnek Róth tábornokhoz, a hazatérők táborainak felügyeletével megbízott felelős személyhez eljuttatott jelentései, amelyek plasztikus képét adják a hazatérők ellen fogantatosított politikai vexatúráknak, a bizalmi emberek beépítésétől kezdve az állforradalmi jelszavakat hangoztató és a hazatérőket megtéveszteni hivatott szociáldemokrata ügynökök tevékenységéig.

A mű egyik kiemelkedően fontos fejezetét képezi a már említett hátszágai lázadások és felkelések leírása. Örvendetes, hogy szerzők munkája nyomán olyan forradalmi katonai mozgalmak is feltárulnak, amelyekről mind ez ideig

csak halvány ismereteink voltak. Itt elsősorban a Zurawicán, Samborban, Krakóban, Bielitzben (Galícia) Sebenicóban (Dalmácia) és néhány hadihajón kitört lázadásokra utalunk. Ami a lázadások és felkelések okait illeti, szerzők sem elégedtek meg az ún. Waldstätten-féle jelentésben foglaltakkal, hanem önálló ítéletet alkottak. Az ítélet, amely a forradalmi mozgalmak jelszavai, ki-robbanása, menete és eredménye alapján megfogalmazódik, általában figyelembe veszi a gazdasági, társadalmi, politikai és szociális okokat, indítékokat. A marxista történészek azonban ennél tovább lépnek: a mozgalmak történelmi érdemét nemcsak igazságos voltukban látják, hanem bukásuk ellenére is kétségkívül nagy jelentőségű hatásokban, amely a reakciós-imperialista, pusztulásra érett Habsburg állam legnagyobb erőszakszervezetének, a hadseregnek a bomlását elindította.

E történelmi tény elismerése könnyen érthetővé teszi a) a szökevény-mozgalom több százezres nagyságrendjét, b) a póttestek lázadását követő sorozatos lázadásokat a délnyugati arcvonalra indított menetszázadoknál (Marsch formációknál), c) az eddig inaktívnak hitt délnyugati arcvonalbeli csapatok forradalmasodásának kezdetét, d) a piavei katasztrófa katonapolitikai hátterét, s végső soron e) a hátszágai objektív forradalmi helyzet kialakulásával a mögöttes formációk csatlakozását a Monarchiát megdöntő forradalmakhoz, s a frontalakulatok egyidejű felbomlását (1918 októberében).

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy az állam- és hadseregvezetés megkísérelte-e a folyamat feltartóztatását? A mű felvázolja az ennek érdekében fogantatosított intézkedéseket, amelyek a polgári tömegek mozgalmainak megfékezésé mellett a hadsereg felbomlásának folyamatát is meggátolni igyekeztek.

A hadsereg-főparancsnokság ezúttal is a karhatalmi alakulatoknak juttatta a főszerepet, melyek — mint láttuk — többségükben ekkor már a frontról vezényelt alakulatokból álltak. 1918 nyarat és kora őszét a dezertőrök elleni el-

keseredett hajsza jellemezte, amely párosult a polgári lakosság elleni megtorló intézkedésekkel. Az akciósorozatot az Ellenséges Elhárító Szolgálat propaganda-hadjárata, az ún. „hazafias oktatás” kísérte, különösebb eredmény nélkül. Hasonló eredménytelenség mutatkozott a karhatalmi alakulatok akciósorozatában is.

Mint ismeretes, 1918 szeptemberének második felétől az állam- és hadseregvezetés új vonala bontakozott ki: miután a háború elvesztése nyilvánlová vált, az ellenségnek felajánlott fegyverszünet megkötésével a külső háború lezárására törekedtek — a belső háború sikeres megvívása, értsd: a Habsburg-Monarchia átmentése céljából. Ennek a kettős feladatnak a megoldása nem nélkülözhetette a legnagyobb fegyveres erő, a hadsereg szilárd kézbentartását. 1918 októbere tele van az ezzel kapcsolatos erőfeszítésekkel: elég csak a Wilsonhoz elküldött „békeajánlatokra”, vagy IV. Károly október 16-i manifestumára utalni, mely utóbbi a polgári demokratikus forradalmak kirobbanásának megelőzését szolgálta az osztrák szövetségi állam megteremtésének kilátásba helyezésével.

A kezdeményező lépések kísérője a karhatalmi alakulatok megerősítése, illetve átszervezése és a legveszélyeztetettebb területekre való koncentrálása volt. Az október végén győzelemre jutott forradalmak megmutatták, hogy mindeme kísérletek eleve kudarcra voltak ítélve: a Habsburg monarchiát megdöntő forradalmakban a hátsországi katonatömegek, köztük a karhatalmi alakulatok többsége, nem a dolgozó tömegek ellen fordultak, hanem annak szövetségeseként a forradalmak erejét a fegyverek győzelmével biztosították. Talán senki más nem tudta ezt a történelmi tényt jobban kifejezni, mint Lu-

kachich altábornagy, a budapesti karhatalmi alakulatok parancsnoka, aki később bevallotta: egyszerűen nem volt, akivel lövetni tudott volna.

A forradalmaknak, illetve a hátsországi katonatömegek forradalmi szerepének leírása a legérdekesebb fejezetek közé tartozik. A mű lapjain megelevenednek a krakkói, prágai, zágrábi, budapesti, bécsi s egyéb forradalmi gócpontok történelmi eseményei, az a heroikus harc, amelynek végeredménye az évszázados Habsburg állam széthullása, s új reményekre jogosító, független államok létrejötte lett. De az olvasó rendkívüli érdeklődésével találkozónak azok a kísérletek is, amelyek a hatalomhoz az utolsó percig ragaszkodó Habsburg uralkodó körök elkeseredett harcát jelentették a Monarchia megmentéséért. Számunkra különösen fontos volna a hadseregfőparancsnokság októberi erőfeszítéseinek leírása, amely — a maradék katonai erő bevetésével — Magyarország fegyveres meghódítását, a forradalmi Magyarország véres leverését célozta.

A Plascka—Haselsteiner—Suppan mű gazdagítja a Monarchia történetével kapcsolatos ismereteinket.

A szerzők anyagfeltáró munkája, alkotókészsége és ábrázolási módja mindenképpen elismerésre méltó, még akkor is, ha ítéleteikkel, következtetéseikkel vitatkoznunk kell.

A mű végén közölt függelék az osztrák—magyar hadsereg 1918. májusi nemzetiségi összetételét adja ezred-felbontásban, ami igen nagy segítségére van a témában jártas kutatónak. Hasonló értékű a nagy gonddal összeállított forrás- és irodalomjegyzék, amely hely- és névmutatóval, valamint gazdag fényképanyaggal zárja a kötetet.

Dr. Farkas Márton